

ALLOMA FAZL AL-HAQ AL-XAYROBODIYNING HAYOTI VA ILMIY-MA'NAVIY MEROSI**Xolnazarov Ismatillo Sohibovich**

BuxDu, Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa kafedrası doktoranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19054038>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrda Hindiston yarimorolida yashab ijod qilgan yirik islom mufasssiri, faylasuf, mantiqshunos va siyosiy arbob Fazl al-Haq al-Xayrobodiyning hayoti, uning ilmiy faoliyati hamda Islom tafakkuri tarixida tutgan o'rni ilmiy-tarixiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, allomaning 1857-yilgi Hindiston qo'zg'olonidagi ishtiroki va qoldirgan boy ilmiy-ma'naviy merosi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Fazl al-Haq al-Xayrobodiy, islom falsafasi, mantiq ilmi, 1857-yilgi Hindiston qo'zg'oloni, "Kala Pani" surguni, "As-Savra al-Hindiya", ma'naviy meros.

THE LIFE AND SCIENTIFIC AND SPIRITUAL HERITAGE OF ALLAMA FAZL AL-HAQ AL-KHAYRABODI

Abstract. This article analyzes the life, scientific activities and place of Fazl al-Haq al-Khairabadi, a prominent Islamic commentator, philosopher, logician and political figure who lived and worked in the Indian subcontinent in the 19th century, in a scientific and historical perspective. It also discusses the scholar's participation in the Indian Rebellion of 1857 and the rich scientific and spiritual heritage he left behind.

Keywords: Fazl al-Haq al-Khairabadi, Islamic philosophy, science of logic, Indian Rebellion of 1857, "Kala Pani" exile, "As-Sawra al-Hindiya", spiritual heritage.

Islom olami sivilizatsiyasi tarixida Hindiston yarimorolidan yetishib chiqqan olimlarning o'rni beqiyosdir. XIX asr Hindistondagi islomiy tafakkur, ilm-fan va ozodlik harakatlari xususida so'z ketganda, shubhasiz, Alloma Fazl al-

Haq al-Xayrobodiy (1797–1861) nomini alohida ta'kidlash lozim. U nafaqat fiqh, mantiq va falsafa ilmlarining yirik bilimdoni, balki Britaniya mustamlakachiligiga qarshi kurashgan milliy qahramonlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda islom ulamolarining ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o'rni hamda mintaqaviy ilmiy maktablar faoliyatini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiya Fazl al-Haq al-Xayrobodiyning hayoti va ijodi asosan Janubiy Osiyo tarixchilari tomonidan o'rganilgan. Xususan, Rahmon Alining "Tazkirai ulamoi Hind" asarida allomaning ilmiy faoliyatiga keng o'rin berilgan [1].

Arab va hind tadqiqotchilaridan Abdushahid Xon Shervoniy va G'ulom Rasul Mehr kabi olimlar uning siyosiy qarashlarini tadqiq etishgan. Ushbu maqolani yozishda tarixiylik, xronologik izchillik, qiyosiy-tahliliy hamda xolislik tamoyillaridan foydalanildi.

Asosiy qism: Allomaning hayoti va ta'limi Fazl al-Haq ibn Fazl Imom al-Xayrobodiy 1797-yilda Hindistonning Avadh (hozirgi Uttar-Pradesh) shtatiga qarashli Xayrobod shahrida ziyolilar oilasida dunyoga kelgan [2]. Uning otasi Sadr-ud-Din Fazl Imom o'z davrining taniqli olimi va Dehli sudida bosh qozilaridan biri bo'lgan.

Fazl al-Haq yoshligidanoq o'tkir zehni bilan ajralib turgan. U otasidan va davrining yetuk allomasi Shoh Abdulqodir Dehlaviydan Qur'oni Karim, hadis, fiqh, mantiq, tasavvuf va falsafa ilmlarini o'rgandi. O'n uch yoshidayoq u aqliy ilmlarni mukammal egallab, tolibi ilmlarga dars bera boshlagan. Manbalarda qayd etilishicha, u fors va arab tillarida mukammal she'rlar bitgan hamda mashhur shoir Mirzo G'olibning yaqin do'sti bo'lgan [3].

Siyosiy faoliyati va 1857-yilgi qo'zg'olon. Fazl al-Haq dastlab o'z bilimi tufayli turli saroylarda, jumladan, Boburiylar sulolasining so'nggi vakili Bahodir Shoh Zafar saroyida e'tibor qozongan. Biroq, Hindistonda Britaniya Ost-Indiya kompaniyasining zulmi ortib borayotgani uning keskin noroziligiga sabab bo'ldi.

1857-yilda Hindistonda inglizlarga qarshi katta qo'zg'olon ko'tarilganda (Sipohiylar qo'zg'oloni), Fazl al-Haq al-Xayrobodiy mazkur harakatning mafkuraviy yetakchilaridan biriga aylandi. U Dehli jome' masjidida mustamlakachilarga qarshi kurashish ("Jihad") haqidagi mashhur fatvoni yozdi va unga ko'plab ulamolarni imzo chekishga undadi [4].

Qo'zg'olon inglizlar tomonidan shafqatsizlarcha bostirilgach, alloma 1859-yilda hibsga olindi. Sudda u qat'iyat ko'rsatib, fatvoni o'zi yozganini mardona tan oldi. Natijada, u umrbod surgunga hukm qilinib, Andaman orollaridagi mashhur "Kala Pani" (Qora suv) qamoqxonasiga yuborildi va 1861-yilda o'sha yerda vafot etdi [5].

Ilmiy-ma'naviy merosi Alloma Fazl al-Haq qisqa, ammo o'ta sermahsul umr ko'rdi.

Uning ilmiy merosi asosan islom falsafasi, mantiq, kalom ilmi va tarixga oid asarlardan iboratdir. Uning eng mashhur asarlari quyidagilardir:

1. **"As-Savra al-Hindiya" (Hindiston qo'zg'oloni):** Alloma Andaman orollarida qamoqda yotgan paytida, yashirin ravishda arab tilida yozgan ushbu asar 1857-yilgi voqealarning eng muhim tarixiy va guvohlik manbalaridan biridir. Asarda mustamlakachilarning siyosati va mahalliy xalqning kechinmalari chuqur tahlil qilingan [6].

2. **"Al-Hadiya as-Saidiya":** Falsafa va hikmat ilmlariga bag'ishlangan muhim asar.

3. **Mantiq va kalom asarlari:** U otasi yozgan "Mirqot al-Mantiq" asariga mukammal hoshiyalar yozgan. Shuningdek, aqiyda borasida "Imtina' an-Nazir" kabi risolalar bitgan.

Uning adabiy merosi arab va fors tillaridagi minglab baytlarni o'z ichiga oladi. U ayniqsa qamoqda yozgan arabcha qasidalar ("Qasidai Andamaniya") orqali o'zining Vatan sog'inchi va islom ummatining ahvolidan chekkan dardi va qayg'ularini ifoda etgan.

Xulosa Xulosa o'rinda aytish mumkinki, Fazl al-Haq al-Xayrobodiy timsolida olim va mutafakkirlik amaliy harakat bilan birlashgan ulug' shaxsni ko'rishimiz mumkin. Uning islom falsafasi va mantiq faniga qo'shgan hissasi Janubiy Osiyo madrasalarida bugungi kunga qadar o'rganilib kelinmoqda. Uning 1857-yilgi milliy ozodlik harakatidagi fidoiyligi hamda qamoqda yozgan qimmatli tarixiy bitiklari islom tarixchiligining yorqin sahifalaridan biri bo'lib qoladi.

Allomaning ilmiy asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va tadqiq etish kelajakdagi muhim ilmiy vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar (Snoskalar uchun manbalar)

1. Rahmon Ali. *Tazkirai ulamoi Hind* (Urdu tilida). – Lakhnau: Munshi Naval Kishore press, 1914. – B. 165-167.
2. Malik, Jamal. *Islam in South Asia: A Short History*. – Leiden: Brill, 2008. – P. 230-232.
3. Sherwani, A. K. *Baaghi Hindustan* (Fazl al-Haq Xayrobodiyning "As-Savra al-Hindiya" asarining urdu tiliga tarjimasi va sharhi). – Bijnor, 1947. – B. 45-48.
4. Qureshi, I. H. *Ulema in Politics: A Study Relating to their Political Activities from 1562 to 1947*. – Karachi: Ma'aref, 1974. – P. 210-215.
5. Mehr, Ghulam Rasool. *1857 Ke Mujahid*. – Lahore: Sheikh Ghulam Ali and Sons, 1960. – B. 120-125.
6. Xayrobodiy, Fazl al-Haq. *As-Savrat al-Hindiyya* (Arabchadan urduchaga M. Abdulshohid Xon Shervoniy tarjimasi). – Dehli: Al-Faruq akademiyasi, 1998.